

ZDZIECHOWSKI MARIAN – literaturoznawca, krytyk literacki, myśliciel religijny, filozof, ur. 30 IV 1861 w Nowosiólkach k. Mińska, zm. 5 X 1938 w Wilnie.

Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku rozpoczął studia slawistyczne na Uniwersytecie Petersburskim; w latach 1880–1883 kontynuował je w estońskim Dorpacie (Tartu). Do 1886 uzupełniał studia na uniwersytetach w Genewie, Grazu i Zagrzebiu. W 1887 wydał po ros. (pod ps. M. Ursin) pierwszą książkę (*Oczierki iz psychologii sławienskogo plemienu*, Ptb 1887), której pol. wersja pt. *Mesjaniści i słowianofile* (Kr 1888) została przedstawiona jako rozprawa doktorska na UJ. Na podstawie pierwszego tomu studium *Byron i jego wiek* (I–II, Kr 1894–1897) uzyskał habilitację, a po jej zatwierdzeniu – stopień docenta prywatnego; 1905 został prof. zwyczajnym. Na Wydziale Filozoficznym uniwersytetu wykładał literaturę porównawczą i historię literatury; uprawiał krytykę literacką, czego wyrazem jest tom poświęcony modernizmowi literackiemu pt. *Szkice literackie* (Wwa 1900). Był członkiem krakowskiej Akademii Umiejętności (1903), prezesem Klubu Słowiańskiego (1901–1912), współpracował z miesięcznikiem „Świat Słowiański”.

Wyrazem zainteresowania Z. modernizmem religijnym była praca „*Pestis perniciosissima*”. *Rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej* (Wwa 1905). Z czasem zainteresowania historycznoliterackie ustąpiły zagadnieniom religijnym i filozoficznym, czego owocem są prace: *U opoki mesjanizmu* (Lw 1912); *Wizja Krasiańskiego* (Kr 1912) oraz *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, stanowiące zbiór wykładów uniwersyteckich (I–II, Kr 1915; przedr. Wwa 1993) – przez badaczy Z. dzieło to uznawane jest za jego *opus magnum*. Studia nad dorobkiem S. Brzozowskiego znalazły wyraz w książce *Gloryfikacja pracy. Myśli z pism i o pismach Stanisława Brzozowskiego* (Kr 1921).

Lata I wojny światowej spędził w Rakowie k. Mińska. W 1919 przeniósł się do Wilna, gdzie uczestniczył w reaktywowaniu Uniwersytetu Stefana Batorego, pełniąc funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego (1921), a w latach 1925–1927 rektora. W 1925 prowadził na Sorbonie wykłady na temat literatury i filozofii rosyjskiej. Był członkiem Tow. Przyjaciół Nauk oraz Związku Literatów. Oddziaływał na młodzież akademicką, skupioną wokół czasopism „Bunt Młodych” i „Polityka”, oraz na wileński dziennik „Słowo”.

Ponadto wywarł pewien wpływ na Stow. Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”. W 50-lecie pracy naukowej uniwersytety w Wilnie, Dorpacie i Szegedzie nadały mu doktoraty honorowe. W okresie wileńskim Z. zyskał przydomek „sumienia narodu”.

Najważniejsze prace Z. z tzw. okresu wileńskiego: *Tragedia Węgier a polityka polska* (Kr 1920); *Wpływy rosyjskie na duszę polską* (Kr 1920, Km 20092); *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie* (Wl 1923); *Renesans a rewolucja* (Wl 1925); *Walka o duszę młodzieży* (Wl 1927); *Napoleon III. Szkice z dziejów jego życia i pracy* (Kr 1931); *Chateaubriand i Napoleon* (Wl 1932); *Chateaubriand i Bourbonowie* (Wl 1934); *Węgry i Polska na przełomie historii* (Wl 1937). Osobne miejsce zajmują książki, których tematem jest bolszewizm: *Od Petersburga do Leningrada* (Wl 1934, Kr 2009); *W obliczu końca* (Wl 1937, 19382, Wwa 1999); *Widmo przyszłości* (Wl 1939) – te ostatnie pozycje uważane są za pol. literaturę sowietologiczną okresu międzywojennego.

Bogaty dorobek intelektualny Z. obejmuje historię i krytykę literatury, filozofię i myśl religijną oraz moralistykę polityczną. W jego działalności naukowej można wyróżnić trzy fazy: 1) literaturoznawczą (do 1905); 2) filozoficzno-religijną, która kończy się z wybuchem I wojny światowej; 3) historiozoficzną (czas wojenny i okres wileński).

HISTORIA I KRYTYKA LITERATURY. Działalność naukową rozpoczął od literatur słowiańskich, które badał metodą porównawczą G. Brandesa. Od H. Taine’a zapożyczył procedury badawcze, pozwalające docierać do intencji twórcy, analizować jego psychikę oraz ducha narodu, z którego się wywodzi. Z. przyświecały ideały literaturoznawstwa pozytywistycznego, uprawianego w duchu H. Th. Buckle’a (metoda genetyczna). Niebawem jednak odszedł od nich w stronę krytyki moralistycznej, czego wyrazem było zajęcie się zjawiskiem bajronizmu. Pozwoliło mu to wejść głębiej w literaturę romantyczną, zwł. zach., w której odnalazł bliski mu pierwiastek idealistyczny i w tym kontekście podjął analizę zjawisk literackich okresu modernizmu. W jego postawie badawczej nastąpiło przewartościowanie, w wyniku którego literaturoznawstwo ustąpiło miejsca filozofii i myśli religijnej.

FILOZOFIA I MYŚL RELIGIJNA. Z. fascynował się zagadnieniem pesymizmu – szczególnie w wymiarze metafizycznym, którego kwintesencją okazało się

pytanie: skąd zło? Za najpełniejszy wyraz pesymizmu w wymiarze egzystencjalnym uznał myśl A. Schopenhauera. Jednak, nie godząc się na nihilistyczne konsekwencje jego pesymizmu, zwrócił się w stronę myśli religijnej, a ściślej rzecz ujmując – filozofii wiary. Najpierw była to tradycja chrześcijańska, a następnie myśl indyjska.

Motywnym przewodnim refleksji filozoficznej Z. oraz kluczem interpretacyjnym jego analiz – postaw i poglądów, koncepcji i doktryn jest pesymizm w rozmaitych odmianach. W horyzoncie pesymizmu postrzegał filozofię zach. i myśl ros., a także chrześcijaństwo (od św. Augustyna aż po współczesny mu ruch modernistyczny), któremu wytykał zapoznanie podstawowej prawdy religijnej, że „świat w złem leży” (1 J 5, 19).

Problem zła nurtował go przez całe życie, czego efektem było zbudowanie indywidualnej samowiedzy pesymistycznej, która uczyniła go odpornym na rozmaite złudzenia: metodologiczne (nauka jest w stanie rozwiązać wszystkie problemy człowieka), religijne (rozum ukorzy się przed autorytetem i przestanie mnożyć trudności w sprawach wiary) i społeczno-polityczne (ludzkość jest w stanie stworzyć doskonały ustrój, który zapewni jej świetlaną przyszłość).

Pochodną postawy pesymistycznej jest katastrofizm Z., wyrażany w rozmaitych formach – od wykładów uniwersyteckich, przez publicystykę o zabarwieniu moralistycznym i działalność wychowawczą. Uczony stronił od angażowania się w politykę bieżącą, którą niejednokrotnie krytykował. Jego katastrofizm miał charakter cywilizacyjno-kulturowy oraz religijno-moralny i aksjologiczny. Był przekonany, że to, co dzieje się w Rosji sowieckiej i w Niemczech, doprowadzi wkrótce do katastrofy na wielką skalę, po której Europa utraci tożsamość; stanie się nie tylko innym kontynentem w sensie geograficznym, ale także cywilizacyjnym. Katastrofa ta będzie rezultatem współdziałania dwu form barbarzyństwa: zewnętrznego (rewolucja bolszewicka, komunizm) oraz wewnętrznego (antyteizm, materializm, nacjonalizm, faszyzm). Jego diagnozy niebawem potwierdziła II wojna światowa i jej następstwa. Wobec niemożności teoretycznego rozwiązania problemu zła, Z. podejmował indywidualną walkę z jego przejawami, które dostrzegał w aktualnej sytuacji ideowej, a zwł. w polityce.

Wobec przewidywanego „końca historii”, przyjął perspektywę eschatologiczną, wyrażającą się w formule: *contra spem speramus* (żywimy nadzieję wbrew nadziei). Kasandryczny ton i podniosły styl jego pism i wystąpień, towarzysząca im aura wizjonera i proroka zagłady nie zjednywały mu uznania w kręgach postępowej inteligencji międzywojennej, upojonej odzyskaną niepodległością i podatnej na hasła lewicowe. Konsekwentne opowiadanie się za monarchizmem, a przeciw demokracji dodatkowo marginalizowało jego głos dochodzący ze wsch. rubieży Rzeczypospolitej. Z. od początku stulecia zajmował ważną pozycję w życiu intelektualnym Polski. Korespondował i utrzymywał osobiste kontakty z ówczesną elitą intelektualną Wschodu i Zachodu. Jako miłośnik literatury ros. znał osobiście: L. N. Tołstoja, W. S. Sołowjowa, B. Cziczeryna, braci E. i G. Trubeckich, S. Bułgakowa, D. S. Mereżkowskiego, M. A. Bierdiajewa, T. G. Masaryka. Sympatyzując z modernizmem religijnym, utrzymywał kontakty z M. Blondelem, L. Laberthonnièrem, R. Euckenem, G. Tyrrellem, A. Fogazzaro, P. Desjardinsem, G. Sarrazinem, A. Loysym. Dzięki tym znajomościom i obfitej korespondencji pełnił rolę intelektualnego pomostu między Wschodem a Zachodem, prezentując własny punkt widzenia na wiele zagadnień. Jądrzem tego stanowiska był pesymizm, traktowany przezeń jako „siła twórcza”. Optymistyczne tendencje, które dominowały w kulturze i myśli europejskiej jego czasów, paradoksalnie miały się bowiem okazać siłami destrukcji.

I. Burzacka, *Ideal a rzeczywistość. O krytyce moralistycznej Mariana Z.*, Wwa 1982; J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Z.*, Wr 1983; J. Krasicki, *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Z.*, Wr 1994; J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu. Studia i szkice o Marianie Z.*, Kr 1994; B. Białokozowicz, *Marian Z. i Lew Tołstoj*, Bł 1995; Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Z. do 1914 roku*, Gd 1996; S. Mazurek, *Wątki katastroficzne w myśli rosyjskiej i polskiej 1917–1950*, Wr 1997; L. Gawor, *Katastrofizm konsekwentny. O poglądach Mariana Z. i Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Lb 1998; D. Barbaszyński, *Między racjonalizmem a mistycyzmem. Problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Z.*, O 1999; G. Kotlarski, *Między rusofilią a rusofobią. Myśl historyzoficzna Mariana Z.*, w:

Oblicza Wschodu w kulturze polskiej, Pz 1999, 185–210; W. Wasilewski, *Marian Z. wobec myśli rosyjskiej XIX i XX wieku*, Wwa 2005; Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Z. 1914–1938*, Gd 2006; *Marian Z. 1861–1938. W 70. rocznicę śmierci*, Kr 2009.

Jan Skoczyński